

ornamentální kresba a rozvětvení náladové, všechn komposiční ráz schází úplně. Básník namítne snad, že tato ciselovanost je mu malicherná a neodpovídá jeho ideovému nazírání na poesii. Ale jaký umělecký smysl má pak justament — čtrnácti řádků?

Zato poslední meditativní rapsodie *Příchod proroků* je umělecky celý Sova. To je sociálně ethická poesie, vášnivě oživující davy a stavící proti nim věčnou samotu a cizotu duše, nitra a ideje. Všecko ryto silnou, uchvátanou, drásavou jehlou na zjitřené tmě — kus Klingera a kus Sattlera ve verši.

Problém malého národa¹

O české literatuře a umění

Work and despair not! Carlyle

1

Posledními výstavami našich malířů a plastiků, příslušníků téměř výhradně mladší a nejmladší generace — Úprky, Hudečka, Slavička a svěží skupiny umělecké, která vystupuje společně ve spolku Manes —, obrátila se pozornost Vídně, která se jinak pravidelně zabývala jen našimi snahami politickými, aspoň na chvíli k naší více vnitřní a méně efemerní činnosti. Tato pozornost se bude jistě ještě stupňovat založením *galerie pro moderní malbu, plastiku a architekturu v Praze*, podníceným v posledních dnech přímo císařem.

Ostatně není spravedlivé kritické hodnocení se strany německé publicistiky, jak se ho nedávno dostalo českému výtvarnému umění, nijak nové: vzpomeňme jen sympatických, hluboko pronikajících posudků naší hudby — u příležitosti provedení různých hudebních děl takového Smetany, Dvořáka nebo Fibicha —, jež zde byla přece přijata a komentována s vřelými pocity zadostiučinění. Co se jindy u nás zdálo sotva myslitelné, stalo se přece: v nedávno uplynulých dnech se mohlo čísti v našich denních listech v předních sloupcích, rezervovaných jinak nacionálnímu paladiu „vysokých“ a „nejvyšších“ politických úvah, také jednou něco o českých uměleckých a kulturních snahách. A k tomu ještě div nad všechny největší: zesílily také hlasy, které chtěly opět jednou vystoupiti proti jednostrannosti našeho politického l'artpourl'artismu, našeho čistě

1 - Přeloženo vydavatelem z vídeňské Die Zeit. (E. M.)

formalistického politikaření, a přenéstí těžiště naší národní organisace s otázek politických na kulturní.

Vedle tohoto zaskočení našich žurnalistických snobů probudilo se ovšem i zlé svědomí, jak to výstižně vycítil již jeden mladší spisovatel, pan *Mršlík*: je skutečně mimořádně těžké obeznámit cizince, s jakým šikanováním a s jak podezřívavou zlomyslností, ne-li docela s hloupou lhostejností cechovní žurnalistiky vůči každému odvážnému činu, nakládá se v umění a v literatuře s každým samostatnějším hnutím, bouřícím se proti starým šablonám a tradicím. Tak abychom uvedli jen *jeden* příklad, rozčiloval se jistý pražský list, který se později po kritikách listů vídeňských nevázaně rozohňoval ve svém laciném slaměném entusiasmu, nyní ovšem důkladně pojištěném, ještě několik málo týdnů předtím v omezeném tupení typicky pantagruelského tónu na jednoho z našich nejosobitějších a nejhlubších básníků plastiky, jehož umělecká čistota duše je vysoko povznesena nad každé podezření a každý žurnalistický pokřik.

Ale i na německé straně se mohlo pozorovat tu více, tam méně obratně zastřené překvapení: nebyli přece jen připraveni na tak velkou dosi „dobrého evropanství“, abychom mluvili s Nietzsem, u representantů malého národa. Stálo se přece jen poněkud rozpačitě, při nejmenším na začátku, před širokou stupnicí tónů a polotónů, v něž se diferencovala nynější česká psycha. Jako typický znak našeho nynějšího stadia vývojového v literatuře a v umění je skutečně nutno nejdříve konstatovat velikou schopnost přizpůsobení a vnímavost pro moderní proudy světové, pružnost a povolnost, která někdy zrcadlí s nervosním útlocitem i nejjemnější záchvěvy duchové světové atmosféry. Vyvozovat však z toho odmitavé důsledky — jak se to velmi často děje u nás doma — je nesprávné, protože se to, co je národně typické, uplatní navzdory cizímu působení a oplozování, aspoň u našich nejsilnějších umělců, jako stále přítomné „key-note“, jako základní ladění, jako škubající nerv a duchová, vše objímající a vše pronikající atmosféra.

Stanovení této skutečnosti *typického společného znaku* moderního českého umění, skutečnosti, o níž se doma často diskutuje a pochybuje, jež se však může konstatovat jen en masse a z většího odstupu, tedy především v cizině, pokládám za nejcennější resultát vídeňských výstav. Pro každý malý národ je tato otázka právě nejdůležitější: je to otázka po právu na samostatný duchový život. Tato otázka to také je, jež se u nás ustavičně v literárních a kritických diskusích přibližně asi od našeho národního obrození klade, formuluje a objasňuje.

Jak můžeme překonatí fysickou malost? Jak se můžeme osvědčiti jako malý národ vedle národů velkých? Jak můžeme stupňovat svou individualitu k všeobecně lidskému a podati v ní typické řešení všeobecně světového a lidského obsahu? V tom, jak se na tuto otázku odpovídá, je obsažena historie našeho literárního a uměleckého vývoje.

2

Neruda je veliký průkopník moderního českého básnictví, a čím hlouběji pronikneš do struktury novějšího a nejnovějšího proudění, tím jistěji se s ním setkáš jako s předpokladem všech počátků, teprve se rodících a bojujících o umělecké oprostění. Od něho se datuje české umění jako kontinuum, jako kulturní jev — před ním se sice může mluvit o *jednolitých* českých básnících a umělcích, ale sotva o českém umění: byla jen publicistika, jež si vyřizuje své pohledávky a jen náhodou použije poetických prostředků a zbraní. Očišťoval literaturu od přebujelého cizopasnictví vnějších tendencí, pustil k nám volně proudící čistý vzduch nepředsudné kritiky jako buřič proti tísnivé čínské zdi národního byzantinismu, stanovil čistý pojem literatury a umění. Čistě vnějškové kriterion národní literatury — hmotné kriterion národních sujetů a látek, které u nás způsobilo tak velké škody, — muselo ustoupiti psychologicky vnitřnímu. Problém národní literatury byl nyní pojímán hlouběji,

psychologičtější, a řešen nejrozličnějšími individualitami ve smyslu stupňované individuální životní náplně. Cizí myšlenkové a citové formy, nové horizonty pro nové zření byly otevřeny české literatuře, bolesti a naděje přítomnosti přiblíženy živému citění a chápání, nový, odvážný a krevný život přiveden k samostatnému procítění a prožití a k uměleckému zvládnutí, a tím vůle i možnosti mnohonásobně pobídnuty.

Že národní typičnost touto individualisací a diferenciací nic neztratila, naopak získala, ukazuje již nejstručnější přehled novější české produkce.

Ze starší generace, následující po Nerudovi, je na příklad J. V. Sládek, ač strávil svá umělecky učednická léta u Angličanů, vysloveně český básnický charakter. Týž úkaz, ovšem poněkud negativnější, jeví se u našeho velkého romantického koloristy Julia Zeyera, který dovedl vyvolati zmizelé kultury ze ssuti minulosti někdy až v grandiosním freskovém umění, a — ač v menším stupni — také u našeho nádherného a skvělého proteovského zástupce a zároveň dovršitele historismu a humanismu Jaroslava Vrchlického, který hýřil téměř všemi poetickými ideami a kulturně psychologickými formami románského i germánského světa, od antiky přes středověk a renaissanci k romantice a za ni.

Z mladších stojí v popředí jako typický národní zjev J. S. Machar, což připadne asi těm, kteří čtou pomluvy na tohoto básníka jako národního nihilistu v českých listech, kuriosní, ale přece je to striktní pravda. Jeho poesie je něco typicky českého nejen tím, že obnažuje s bezpečnou rozkoší soudce a mstitele typickou misère moderní české duše, její zestřízlivění, podmíněné celým politickým a kulturním úpadkem — *maladie du siècle* ve specificky místním zabarvení malého a chudého národa —, nýbrž také pro svou intimnější stránku, své teplo a atmosféru, způsob citění a vyjadřování: byla křtěna v pravém českém reformátorském a bojovém ohni. Ještě u nejmladší generace, která je rozkřikována jako moderně internacionální a kosmopolitická

a v níž jednu dobu získaly moderní vlivy západoevropské (německý socialismus, Stirnerův anarchismus a Nietzscheův aristokratismus, francouzská dekadence, symbolismus, egotismus a j.) převahu, lze opět, jmenovitě v poslední době, tento typicky česky zahořklý spodní tón zcela jasně slyšeti (*Sova, Dyk*). Cítíš ho také v jeho nejsublimovanější a nejspirituálnější esenci ve velkolepých básnických komposicích našeho geniálního metafysika a mystika Otokara Březiny, tohoto skutečného *Absorbé en Dieu* v etherickém plápolu a v slavném letu orla. Tkví právě už v českém ovzduší a vnucuje se každému, kdo chce poctivě čerpati a tvořiti ze svého nehlubšího nitra.

Podobný vývojový pochod se může sledovat i v české beletristické próze. Také zde budí nejdříve pozornost fakt, že se dává přednost *historickému* genu před individualisticky psychologickým románovým básněním: nejen přízeň čtenářské obce, nýbrž také ctižádost básníků, popichovaná estetickým profesorským idealismem, uchyluje se s oblibou k historickému genu. Ovšem tento historismus byl ze začátku a ještě hezky dlouho potom nehistorický, to je fantastický, samostatnému a reálnému poznání minulosti nepřívznivý. Byl pouhou maskou pro současné patriotistické tendence a snahy, a básník takto publicisticky sloužil národní propagandě. Celý historický repertoire byl jen více či méně obratně vybranou záminkou pro kázání národního katechismu. Po psychologickém, stilistickém a poetickém *umění* sugestivní a velkolepé evokace zmizelých kultur a milieux ve smyslu takového Flauberta, C. F. Meyera nebo J. P. Jacobsena („Marie Grubbe“) nebylo zde ovšem ani stopy. S takového stanoviska musí být nazírány — máme-li k nim být spravedliví — historické romány a novely takového Tyla, Chocholouška a ještě mnohem pozdějšího spisovatele Beneše Třebízského. Teprve Aloisem Jiráskem se stane historický román — alespoň svým ideálem — realistický, t. j. umělecký, založený na pronikavém studiu společenské a kulturní historické reality.

Teprve později se setkáváme se systematickým studiem *ven-*

kovanů, nejdříve — a to je psychologicky zajímavé — u žen: u *Boženy Němcové* s objektivněji uměleckým klidem a plastikou a u *Karoliny Svěllé* s romantičtější a ideologicky zabarveným apriorismem. Brzo nato došlo na komplikovaný *život městský*: v tomto ohledu byl zase *Neruda* velký utušitel a vůdce. Jeho intimní náladové umění, vystupující bez jakékoli velkohubé pretense, je zřídka překonatelným příkladem laskavého poetického zření, které umí vyzíratí milostnou hloubkou pohledu ze zdánlivě nejlhostejnějších a nejvšednějších věcí jejich vnitřní jádro krásy a poesie a ukázati jejich vnitřní smysl. Nazíral věci tak hluboko, tak vroucně, že mu podávaly svou podstatu, a tak jest jeho lokální charakteristika, jeho zcela místní náladová drobnokresba, jeho „couleur locale“ a jeho „vérité pittoresque“ — abychom vyzdvihli hesla z romantické zbrojnice — pouhým stupínkem a prostředkem k vnitřní a poetické typičnosti. Vedle něho mají programové romány takového *Pflegra*, více konstruující a méně pozorující a tvořící, mnohem spíše cenu historicko-dokumentární než uměleckou.

Také v próze urovnal *Neruda* cestu nejmladší generaci. Čistě umělecké zření a myšlení se po něm stávalo tradicí, jmenovitě od té doby, co se přemohl plochý, bezútěšně pustý, genrový realismus malých lidí a malých dokumentů, který zuřil jednu dobu v české beletristice. Tu vyrostla celá řada skvělých a jemných talentů na půdě *Nerudou* zkypřené. Tak abychom jmenovali jen některé: mnohostranný *Frant. X. Svoboda*, spojující psychologickou náladovost a drobnokresbu s mohutným, žiravým uměním portretovým; smysly opojený *Vilém Mršlík*, hýřící v barevném dýmu a v šfavnatých koloristických sensacích, autor velkolepé rapsodie v románové formě k chvále staré Prahy; barevně tvořící — při velké psychologické intuici — paní *Růžena Svobodová*, jemnocitná utušitelka moderního ženského typu, onemocnělého intelektuálskou pobledlostí; temný *J. K. Šlejhar*, hloubající o hádankách osudu a ponořený do mysteriosních hloubek lidského utrpení a zla.

Týž zákon vládne také ve vývojovém pochodu naší malby a plastiky. Národnost se nejdříve hledala v čisté vnějškovosti, byla to nejdříve pouhá otázka kroje a sujetu.

Stačilo vytrhnouti více či méně populární a pathetické scény a epizody z národní historie a slátati je v literární sentimentální. Ilustrovala se vlastně konvenčním a umělecky o celé desítky let za ostatní Evropou pokulhávajícím způsobem s větší či menší obratností komposiční a aranžérskou a s větším či menším nákladem archeologických studií národní kronika. Bylo to literární malířství v nejhorším smyslu slova. Toto epigonské, eklekticky fádni a theatrálně rozmáchlé historické malířství nevymřelo u nás ani dnes; v plátnech *Václava Brožíka*, udělaných s význačnou detailní virtuositou, ale přece akademicky prázdných a studených, dosáhl tento směr vrcholu. Pro naše vnitřní sebepoznání a sebeutváření zůstala však tato pikantní, výřečná a prázdně pěnivá manýra bez užitku. Bylo v ní něco z oslňující politiky *Potěmkinových vesnic*: cizí theatrální rekvisity nás měly na chvíli odvést v omámení od naší skutečné chudoby.

Cesta k pravému vnitřnímu národnímu umění šla opačným směrem a byla mnohem skromnější, příkrejší, těžší a pomalejší než hladká oficiální ulička historické módy. Muselo se začít zcela od začátku: stvořit s neohroženou poctivostí, zasahující každou věc v jejím jádře, první prvky, psychologické základy k českému umění, odkrýt specificky český výrazový a názorový svět, naučit se typicky vidět a typicky kreslit. Žádná honosivá a výřečná módní manýra tu nemohla pomoci, s žádným distancovaným a fantastickým pathosem se tu nemohlo nic poříditi: bylo třeba věrného, vnitřního, oddaného pozorování, věrného oka, obráceného s radostí a s láskou k všednosti. V *Josefu Manesovi* a později v *Mikuláši Alešovi* se objevily tyto nebeské dary. Nejsou umělečtí heroové ani polobozi, ale jemnocitní hledači cest, kteří uslyšeli to, co u nás nebylo nikdy před nimi vysloveno,

veskrze poctiví, mnohem spíše plaší a bedliví než opojení, suverenní a překypující umělci. Jejich umění je úzké a někdy i stísněné, ale v těchto hranicích a na této basi původní a ryzí. Jejich umění je spíše idylické a humoristické než pathetické, spíše intimní než velké a mohutné, ale přes to — či spíše právě proto — ve vysokém stupni psychologicky ryzí a věrné. Nalezli typickou řeč gesta a linie českého člověka (a ovšem v menším stupni, pouze v náčrtu, i české přírody), jeho typické projevy při práci a odpočinku, jeho citovou a myšlenkovou atmosféru, mohlo by se říci jeho životní moudrost a filosofii, pokud se dají vystihnout a zachytit postavou a pózou. Základ, ač úzký, pro *národní umění* v hlubším slova smyslu byl šťastně nalezen.

Rozšiřoval se prací mladších generací, rozdrobených v nejroznější směry, odpovídající individuálním dispozicím mladších umělců a časovým, všeobecně uměleckým potřebám a problémům. Umělecký konservatismus, který dříve doprovázel národní izolovanost jako věrný stín, byl zamítnut. Učili jsme se nyní horlivě a s vřelým úsilím ve velké dílně západní Evropy, chápali jsme, že *umění, métier, technika, stil* jsou kulturním požehnáním, na němž se můžeme podílet jen kulturní prací. Přestali jsme se konečně bát kultury jako nepřítele individuality a národní typičnosti, spíše jsme v ní počali vidět přirozeného spojence všeho toho, co v sobě nese nadějný zárodek, schopný života. Nebáli jsme se již, že by národní typičnost zanikla nebo utrpěla škodu stykem s moderními uměleckými a kulturními snahami. Začali jsme více odvažovati a výše ceniti životní sílu národní typičnosti. Svěřili jsme se (mluveno s Carlylem) vzkyplému moři času, aby jeho vlny nepohltily nic, co má cenu, nýbrž aby to vynesly k azuru věčnosti.

Tu je třeba nejdříve jmenovati *Antonína Chitussiho* (1848 až 1891), znamenitého, z gruntu českého krajináře či spíše básníka krajiny, snivce a buiče v nejrozkošnějším spojení. Vzdělal se na francouzských mistrech z Barbizonu, na maîtres du paysage intime, Rousseauovi a Corotovi, ale zároveň dokázal, že jeho

česství je hluboko zakořeněno v jeho nitru jako caractère indélébile, který nemůže býti vyhlazen. Osamělý *Jan Schwaiger*, stojící mimo každou skupinu, a proto tak těžko charakterizovatelný, očarovaný bizarními sny, plnými fantastických preludů, cítil se přitahován vnitřním, svobodným spřízněním, přičím se každému racionálnímu vyšetřování, k starým Holanďanům a Němcům, sledoval svobodně tento duševní proud a zůstala tu přece poctivá, typicky česky citící duše. Jiný mistr, tíhnoucí rovněž k duchové polaritě protikladů, dekorativní malíř vysokých technických kvalit *Vojtěch Hynais*, nalezl si opět svobodně mezi Francouzi mistry, odpovídající jeho jemnému, světlému, jasnému a preciznímu, občas trochu suchému naturelu. Kolik hebké přizpůsobivosti obsahuje mladá česká psycha, dokazuje nápadně příklad mladšího, neobyčejně graciosního umělce *Ludka Marolda* († 1898), předčasně zemřelého ilustrátora a kreslíře, který se v Paříži tak důkladně aklimatisoval, že se stal nakonec ve svém vlastním, elegantním a diskretním spojení gracie a ironie pařížštější než mnohý rodilý Pařížan. Tutěž schopnost přizpůsobit se cizímu prostředí ukazuje známý mladý mistr moderního plakátu *Alfons Mucha*, jehož mosaikové umění, prozrazující barbarský sensualismus formový, působí občas byzantsky nebo staroslovansky.

Přes západoevropskou přípravnou školu kultury, v níž se byli vzdělali, cítíte národnost jako poslední hluboké kořeny jmenovitě u mnoha reprezentantů nejmladší generace. To platí nejen o znamenitém, samorostlém selském malíři *Jožovi Úprkovi*, hýřícím v barevných orgiích, volícím si lidovou duši za bezprostřední objekt a takto takřka přímo tvořícím historii jejich radostí i utrpení, nýbrž také o mnohých jiných mladých umělcích, kteří — podle svého spíše abstraktního umění — mohou zjeviti národní moment pouze reflexivně. Zde se tvoří právě tak těžce zachytitelná, ale přece všudypřítomná a vše pronikající citová atmosféra, v níž tkví poslední kořeny, vzpírající se jakékoliv logické analýze, díla i člověka.

Zdánlivě paradoxní zákon, že národní typičnost a osobitost se jeví nejčastěji a pociťuje nejintenzivněji, ponořila-li se dříve do kypivého dění a vršení světového a přivlastnila-li si obsah světové kultury v jejích posledních vymoženostech, zdá se tu být opět jednou potvrzen.

Z dějin našeho uměleckého vývoje se může aspoň trochu vyvozovat, že kdykoliv jsme byli skutečně na vrcholu současných proudů, vlastníce co nejplněji technické vymoženosti, po každé z toho také vyplynulo rozšíření národně typického obsahu. Po každé, kdy se básníci a umělci osvobodili od všeobecných abstraktních hesel oficiální národní politiky, kdy chtěli hledat a nalézat — podle skvělého slova Goethova — *höchst selbst-süchtig* jen svou vlastní duševní spásu a nehleděli si přitom ničeho než své — čistě *egoistické* radosti ze svého vlastního duševního růstu —, tehdy nikdy špatně nepochodila ani národní typičnost.

Praha

Theodor Novák

V Theodoru Novákovi zemřelo nekonečně víc než odborný a exaktně vědecký badatel: byl mi především myslitel a filosof, člověk krásné duševní kultury, posvěcené čelo, celý duch a smělé, nebojácné, srdnaté srdce.

Zvláštní, skoro románové kouzlo leželo pro mne v tom tichém, slabém, hubeném a roztomile nesmělém hochovi, jenž se rozněcoval v plynou, až překotnou výmluvnost jen tehdy, když se jednalo o jeho drahé duševní statky, a jenž kryl za křehkou formou velkou hotovost a pevnost myšlenky a vytrvalost vůle a slučoval s neúmorou, odbornou, detailovou prací smělé jednotné zření filosofické ve velikém, slavném vržení světla a vášnivý kult vysokého a cudného umění snu a pýchy.

Tichý a plachý vnějškem a přitom uvnitř žijící vášnivým životem a trávený jím, pilný, střízlivý a svědomitý do pedantismu a přitom veliké, široce rozepjaté obraznosti a nebojácného, sladkého a srdnatého srdce — rozmilá směs dítěte, učence, filosofa, básníka a snivce — tak rýsuje se mi před očima.

Monistický názor světa nebyl mu jen knižním theoremem, byl mu především vírou, životem, jistotou: bylo to v první řadě odvážné, statečné a bezelstné srdce, celé proniknuté a napojené tímž světelným optimismem a touze strašně silnou a oddanou důvěrou ve vesmír jako Spinoza, Goethe, Shelley anebo Emerson.

Důvěřoval jako oni, že Kosmos má veliký a krásný smysl a že není v něm pro sílu, práci, oddanost zmaru a smrti. Nebyl mu ani lstí a pastí, ani temnotou, ani hrou — byl mu sluhou rozumu, síly a práce, nadšeným a oddaným pomocníkem vůle a ideje.

Vhazoval stále celé svoje srdce do vod chvíle, náhody a touhy a věřil, že vynesou je na povrch, poněvadž v ekonomii světa nemůže být zmaru žádné hodnotě.

Tak bylo dětsky důvěřivé, tak bylo mužně vytrvalé a tak pevné toto srdce.

Nemělo potřebí mystiky smrti a nemilovalo alegorické hry se stíny právě proto, že bylo tak poctivé, nebojácné a důvěřivé. Vesmír mu měl svůj smysl v životě a svoje mysterium v práci, a nebylo mu většího tajemství nad všední den a jiné věčnosti kromě plnosti a krásy chvíle.

Soudilo se Spinozou, že všechna moudrost je v přemýšlení o životě a ne o smrti, a s Nietzschem se odvracelo od všeho zásvětlí.

Milovalo plné, bílé denní světlo a jeho jedinou svatost.

A pak — umění.

To umění, které sytilo všechny jeho potřeby snu a obrazností, kde nestačilo nábo-